

«МЛЕЧНЫ ШЛЯХ» — СВЕДЧАННЕ СТАЛАСЦІ

РАМАННАГА МЫСЛЕННЯ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА

Спадчына Кузьмы Чорнага даўно і плённа вывучаецца беларускім літаратуразнаўствам, і ў працэсе гэтага вывучэння пісьменнік адкрываецца ўсё новымі гранямі таленту, невычэрпальнасць якога відавочна. Цікавай старонкай творчай біяграфіі мастака стаў перыяд Вялікай Айчыннай вайны. Нягледзячы на зацяжную хваробу, на цяжкасці ваеннага ліхалецця, Кузьма Чорны піша адзін з лепшых сваіх твораў — раман «Млечны Шлях», у якім ён здолеў узняцца да вялікіх мастацкіх абагульненняў, да філасофскага асэнсавання ролі і месца беларуса ў гістарычным працэсе, здолеў узбагаціць айчынную прозу новай жанравай формай — «філасофскім, эксперыментальным раманам» (А. Адамовіч). Жанравае наватарства Кузьмы Чорнага ажыццяўляецца пры адсутнасці сталых традыцый філасофскага рамана ў беларускім прыгожым пісьменстве, таму трэба аддаць належнае аўтару «Млечнага Шляху», які паспяхова спалучыў вобразную сістэму твора, глыбіню і маштабнасць мастакоўскай канцэпцыі з жанравымі магчымасцямі філасофскай прозы.

У даваенны перыяд творчасці на першы план выступае імкненне Кузьмы Чорнага «дакладна абмаляваць» аб'ектыўны свет, вайна выклікала патрэбу яшчэ і растлумачыць яго так, як бачыў і разумеў сам мастак. Арыгінальнасць аўтарскай задумы патрабавала неардынарнай формы арганізацыі матэрыялу, і пісьменнік знайшоў яе.

У аснове твора ляжыць ідэя: паказаць «беларускага чалавека сярод сваіх еўрапейскіх суседзяў у час Айчыннай вайны» (К. Чорны), якая абумовіла кампазіцыйную пабудову «Млечнага Шляху». Чытач знаёміцца з героямі рамана (чатырма незнаёмымі) у важны перыяд іх жыцця, калі яны збіраюцца забіць здзічэлага быка, каб выратавацца ад немінучай пагрозы галоднай смерці. Абставіны ваеннага часу паставілі людзей розных нацыянальнасцей, розных лёсаў у аднолькавыя ўмовы — умовы існавання амаль што першабытнага чалавека. І нават іх мысленне і звычкі пацвярджаюць гэта. У аснове кампазіцыі першых раздзелаў ляжыць ідэя ўмоўнага збліжэння чатырох незнаёмых з дагістарычнымі людзьмі. Тут схаваны аўтарам глыбокі ідэйна-філасофскі сэнс (здольны чалавек захавець чалавечыя якасці ці ператворыцца ў істоту са звярынымі інстынктамі), які будзе паступова расшыфраваны па меры раскрыцця сюжэта.

Глыбіня і маштабнасць філасофскай думкі прымусіла Кузьму Чорнага свядома адмовіцца ад бытавога жывапісу і карыстацца ім толькі ў тых выпадках, калі гэта патрэбна для кантраснага выдзялення сімволіка-абагуленых характараў. Таму мастацкая ўмоўнасць у рамане становіцца прадвызначальным фактарам для засяроджанасці на глабальных пытаннях існасці жыцця і прызначэння чалавека, на выкрыцці самой сутнасці фашысцкай ідэалогіі.

Кузьма Чорны свядома ўзбуйняе крытэрыі вымярэння ўчынкаў і паводзін герояў, і дасягае ён гэта праз мастацкія сімвалы, якія аб'яднаны ў творы ў сістэму, кульмінацыйным пунктам якой з'яўляецца вобраз Млечнага Шляху як сімвал касмічнай маштабнасці, вечнасці сусвету, як сімвал імкнення чалавека да светлай будучыні. Варта адзначыць, што прыгаданы вобраз-сімвал бярэ пачатак яшчэ ў рамане «Пошукі будучыні», а ў «Млечным Шляху» ён набывае новую напоўненасць, больш маштабную, завершаную. Вобраз Ганусі Сямагі — рэальная выява гэтага сімвалу. Маладая дзяўчынка ў рамане стала ўвасабленнем хараства і чысціні, гора і пакут, няспыннасці жыцця і бясконцасці свету. Аўтарская філасофская ідэя цалкам увасоблена ў вобразах-сімвалах адзінокай хаты як «Ноевага каўчэгу» (А. Адамовіч), вайны як сусветнага патопу. Такім чынам відавочна, раман «Млечны Шлях» пабудаваны не па законах логікі развіцця самога прадмету, а згодна логіцы філасофска-мастацкай думкі мастака Кузьмы Чорнага. Вось чаму ў творы цяжка вызначыць галоўную стрыжневую сюжэтную лінію, іх некалькі. Гэта гісторыя сям'і Мікалая Сямагі і Уладзіміра Ярмаліцкага і нават салдата-немца. Аб'яднаны яны аўтарскай ідэяй, што быт — гэта толькі абалонка жыцця, толькі першы ўзровень жыцця, за якім хаваюцца складаныя жыццёвыя працэсы. У такім выпадку павышаецца нагрузка на слова, з'яўляюцца прытчавыя вобразы-сімвалы.

Літаратуразнаўцы неаднаразова падкрэслівалі, што ў пачатку рамана дамінуе філасофска-абагулены паказ рэчаіснасці. Аўтар не лічыць патрэбным нават вытлумачыць нацыянальную прыналежнасць і сацыяльнае становішча незнаёмых і тым самым свядома прымушае чытача самастойна разабрацца ў прычынах іх падазронасці і недаверу.

Па меры развіцця дзеяння Кузьма Чорны адыходзіць ад філасофскай абагуленасці, аддаючы перавагу хранікальна-апавядальнай манеры пісьма. Гэтая хранікальнасць ідзе ад аўтара, хаця сустракаецца ў маналозе Мікалая Сямагі. Расказ пра свой лёс пачынае сам Сямага. Паступова аўтар падмяняе героя, і сам вядзе апавяданне пра яго бадзьяні. Чым можна вытлумачыць такі пераход? А справа тут у тым, што сам герой

пра сваё жыццё не можа расказаць так поўна, як гэта робіць аўтар. Герой не можа помніць тых падрабязнасцей з жыцця свайго бацькі, свайго маленства, што падаюцца аўтарам.

Настойлівае імкненне Кузьмы Чорнага да філасофскіх абагульненняў уплывае на форму і стыль твора. Хаця мастак у рамане адлюстроўвае тое, што бачаць героі, іх ідэі, пункты гледжання, але аўтарскае бачанне свету дамінуе. Уся канструкцыя рамана «Млечны Шлях», самі падыходы да з'яў, да тлумачэння ўчынкаў герояў цалкам падпарадкоўваюць персанажаў аўтару. Кузьма Чорны заклапочаны сваім разуменнем рэчаіснасці часам больш, чым стварэннем яе пластычнага малюнка. Так, шчырасць споведзі незнаёмых у хаце крыху бянтэжыць чытача, але мастака гэта не хвалюе, яму важна расказаць пра іх лёс, правесці ідэю еднасці лёсу, нябачных сувязяў лёсаў, канкрэтызаваць сацыяльнае аблічча кожнага з чатырох незнаёмых. Слова аўтара ў тэксе гучыць як аўтарытэтнае, падагульняючае, нават слова героя выведзена за межы форм яго мовы, яно зліта з аўтарскім.

Аўтарская пазіцыя ў мастацкім творы можа быць выяўлена не толькі праз змест, але і праз форму. В. Валошынаў у 20-я гады ўводзіць паняцце «ацэнка формай» («С помощью художественной формы творец занимает некоторую активную позицию по отношению к содержанию».¹ «Оценка формой находит своё выражение в самом способе видения и расположения художественного материала»² (падкарэслена мной — Т. Т.). Ацэнка формай можа ажыццяўляцца нават праз партрэтную характарыстыку, якая ў сістэме рэалістычнай паэтыкі лічыцца найбольш аб'ектыўнай. Як жа гэта адбываецца ў Кузьмы Чорнага?

«... на струхлелым ствале паваленай дупляватай асіны сядзеў малады чалавек. Лыга было здагадацца, што ён малады, каб хто бачыў яго ў гэтыя моманты: занадта нешта порстка і жвава ён ускінуў галаву, як толькі пачуў бычынае рыканне. Здавалася, што ён чуе гэта радасную вестку, у кожным разе роўную доўгачаканаму ратунку. Вочы яго ажылі, рысы твару набылі рухавасць. Маладосць жыла на яго твары, нават і з-пад неахайнага шчаціння. Ён даўно не галіўся і можа нават не мыўся. Пячаць таго, што яму не было больш як трыццаць год, ляжала на ім. Рухавасць і бляск вачэй, жывая ўзбуджанасць, як толькі пачуў ён рыканне жывёліны. Ён устрыпянуўся адразу, прыўзняўся з трухліны і застыў, прыслухоўваючыся. Вочы яго ўсё так жа свяціліся надзеяй і чаканнем.

Бровы ў яго сыходзіліся дугамі і тонкія губы сціскаліся, калі ўвага яго да якога-небудзь шоргату лістка аб мерзлую кару даходзіла да поўнага напружання. Гледзячы на гэты твар, можа

хто-небудзь знайшоў бы тут упартасць натуры. Можа і так. Але аднак жа сціснутыя губы ўздрыгвалі. Магло гэта быць ад холаду, а можа ад прычын, што караніліся ў душы гэтага чалавека? Як бы там ні было, заўважалася ў ім яшчэ і шпаркае шуканне чагосьці вачыма. Вочы, вялікія і шэрыя, не мелі спакою ўвесь час. Каля вачэй збіраліся густыя рысы ўважлівасці і да ўсяго навакольнага, і да таго, што рабілася ў самім чалавеку. Нейк заўважалася, што пад брудам, шчаціннем і куродымам твар белы і з рэдкімі вяснушкамі. І валасы павінны быць у чалавека светлыя. Але ў якой неахайнасці і запушчанасці быў ён увесь! Здавалася, што яго спасцігнуў такі злы лёс, прага ратунку, ад якога забіла ўсё іншае, што калісьці жыло ў чалавеку. Да самых воч на галаве насунута была нейкая дзіўная шапка, і здаецца, жаночая, звязаная з шэрай воўны. Вядома, што ён дзесьці выпадкова дастаў яе. Або знайшоў на дарозе, або адабраў у каго. Магло быць і гэтак. Быў холад. Хоць і не была мерзлая зямля, але дзе ляжала вільготнае лісце, там белая намаразь, толькі апаўдні, як пачало паднімацца сонца, замакрэла. А чалавек быў у летнім пінжаку, і пад ім адна толькі кашуля, і то мусіць чужая, бо занадта шырокая ў каўняры, які звісаў па пінжаку на самае плячо. Кашуля была з саматканага палатна і зашпілена на шыі вялікім чорным гузікам. Боты на ім былі нямецкія, салдацкія, з нізкімі хвалямі і цвікамі ў тоўстай падэшве. А нагавіцы — ватовыя, але з вырваным каленам у адной калошыне. Усё гэта вывалена ў зямлі і выквацана ў некалькі колераў, як быццам сюды сумысля збіралася ўсё, што толькі дзе напаткаць льга было. Ні тое што адчай, а востры смутак час ад часу клаў сваю пячаць на твар гэтага чалавека і пасля сыходзіў. Рух адбываўся і не заціхаў у яго душы».³

Аўтарская думка ўведзена «во внутрь изображения», аўтарскія акцэнты надаюць пластычнасць партрэту, яны ўдакладняюць вобраз, высвечваюць яго сэнсавы бок. Такім чынам, жывапіс і аўтарская ацэнка знаходзяцца ў непарушным адзінстве.

Цяпер прааналізуем іншы варыянт ацэнкі формай. Письменніцкая ідэя ў філасофскім мастацкім творы можа абумовіць прыўзняты, патэтычны стыль ці, наадварот, мінорны. Танальнасць стылю вельмі важная для аўтара, яна служыць «асваенню» свету, у ёй закладзена яго ацэнка. Гэта добра бачна ў канцы рамана «Млечны Шлях». Апошнія падзеі твора (павешаная фашыстамі маці Уладзіміра Ярмаліцкага, спаленая хата) настрайваюць чытача на мінорны лад. Мінорны настрой узмацняе і факт неапраўданага забойства нямецкага салдата, а гэта значыць, што экзамен на чалавечнасць і высакародства Ярмаліцкі не вытрымлівае. Безумоўна, нельга адмовіць герою ў

патрыятызме, вернасці ідэалам свабоды, нянавісці да фашыстаў, але танальнасць стылю канцоўкі твора сведчыць аб тым, што Кузьма Чорны не атаясамліваў нямецкі народ з фашызмам. Смеласць увасаблення такой аўтарскай канцэпцыі ў мастацкім творы, напісаным у 1944 годзе, сведчыць аб высокім маральным абліччы, трывалым духоўным патэнцыяле пісьменніка-гуманіста, пісьменніка-філосафа.

¹ Волошинов В. Слово в жизни и слово в поэзии // Звезда. 1926. № 6. С. 259.

² Тамсама. — С. 261.

³ Чорны К. Збор твораў у 8 т. Т. 6. — Мн., 1974. — С. 170-171